

ОПОДАТКУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ ТА ВОЛИНІ В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944 рр.)

У статті проаналізовано реалізацію політики німецької окупаційної влади в Галичині та Волині. Визначено заходи нацистів щодо зайнятості українців краю та їхнє місце у формуванні «великого господарського простору». Аналізуються окупаційні управлінські рішення у сфері оподаткування місцевого населення. Розглянуто основні види повинностей, які виконувало сільське населення дистрикту «Галичина» та на Волині, яка входила в 1941–1944 рр. до Рейхскомісаріату Україна, та механізм преміювання німецькою владою за своєчасно здані контингенти.

Ключові слова: Галичина, Волинь, контингент, німецька влада, Третій рейх, Генеральне Губернаторство, Рейхскомісаріат Україна.

Постановка наукової проблеми та її значення. Характерною ознакою і помітною особливістю сучасного етапу історіописання Другої світової війни є суттєва активізація дослідження вітчизняними науковцями воєнної проблематики з використанням нових методологічних та методичних прийомів і дослідницьких парадигм, а також прослідковуються глобальні трансформації, що проявляються в переорієнтації на вивчення соціальної історії та історії повсякдення українців. Однак, незважаючи на позитивні зрушення, все ж малодослідженими залишаються питання доволі непростого, однак ефективного використання економічного потенціалу українців в роки німецької окупації. В даному контексті дослідження агітаційно-пропагандистського, обмежувального та карального характерів оподаткування мешканців Галичини і Волині в 1941–1944 рр. саме під кутом зору повсякдення дозволить не лише відтворити історичне тло тієї епохи, а й дозволить проаналізувати реальні процеси, що відбувалися у суспільстві.

Аналіз дослідження цієї проблеми. В основному питанням реалізації політики німецької окупаційної влади в Галичині та на Волині, однією зі

складових якої є й оподаткування місцевого населення у досліджуваній період, приділяють увагу О. Лисенко [9], О. Перехрест [12], І. Андрухів, П. Кам'янський [1], А. Боляновський [2], В. Кучер, Г. Стефанюк [8], Ф. Полянський [13] та інші. Автори з нових методологічних позицій дають оцінки історіографії економічного та соціального становища східногалицького соціуму та мешканців Волині. Незважаючи на наявність ряду наукових студій, на сьогодні є відсутньою історіографічна праця з цієї багатовимірної проблематики.

Мета статті полягає у об'єктивному висвітленні реалізації соціально-економічної політики німецького окупаційного режиму в Галичині та на Волині, аналізі окупаційних управлінських рішень у сфері оподаткування місцевого населення, заходів нацистів щодо трудових повинностей українців краю та їхнього місця у формуванні «великого господарського простору».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Розробляючи плани завоювання «життєвого простору» і встановлення гегемонії Німеччини у Європі, вище керівництво Третього Рейху розраховувало здійснювати щодо населення окупованих східноєвропейських областей політику максимально ефективної її експлуатації. Плануючи забезпечити панівне становище німців на завойованих вермахтом українських та інших європейських територіях, нацисти передбачали для місцевих мешканців цих земель роль лише слухняних виконавців волі німецької адміністрації. Зведене до рангу державної політики, таке трактування проявлялося як у численних розпорядженнях урядових установ Німеччини, так і їх втіленні в життя окупаційними управліннями на місцях.

В секретному документі «Директиви про керівництво економікою» (так званій «Зеленій папці»), виданому в червні 1941 р., були зафіксовані управлінські рішення економічного характеру, а саме вказувалося на повномасштабне використання всіх окупованих територій в інтересах Третього рейху [13, с.248].

В період війни армія і промисловість потребували значної кількості сільськогосподарської продукції. Тому однією з форм економічного визиску місцевих мешканців стало оподаткування всіх категорій населення. Єдиної системи у податковій та заготівельній політиці окупантів не було, тому у кожному селі проводилися господарські наради, на яких окупаційна влада встановлювали кількість і розміри податків на свій розсуд. Величина сільськогосподарського податку призначалась на кожний повіт, а практичне виконання цього завдання здійснювало повітове керівництво, яке розподіляло його між волостями й селами. У Галичині в селі під керівництвом війта створювалася «Контингентна комісія», яка уже безпосередньо доводила норму податку для кожного господаря залежно від величини земельного наділу, яким він володів, та кількості членів сім'ї. Наприклад, господар, який мав у володінні 2,5 га землі, повинен був здати впродовж року 12 ц зерна, 25 ц картоплі, 800 літрів молока, 200 кг м'яса і 112 злотих готівкою [3, арк.39]. Якщо ж сім'я була багатодітною, а землі мало, то, як правило, величина контингенту була меншою, ніж у заможніших сім'ях.

До завершення здачі контингенту галицьким селянам було заборонено продавати свою продукцію на базарах. Згідно з розпорядженням генерал-губернатора про контингент, селяни до 30 вересня були зобов'язані здати 60% встановленої кількості зерна, й до 30 листопада – всі 100%.

Для Галичини загальний обсяг поставок зерна на перший рік збирання зернових контингентів сягав 415911 т, у тому числі хлібного (пшениця, жито) – 263351 т і кормового (ячмінь, овес) – 152560 т. Кожне селянське господарство мало здати по 300 кг зерна з одного гектара [12, с. 198]. На інші зернові (гречку, просо, кукурудзу), а також стручкові та олійні культури спочатку норми контингенту не були офіційно визначені, але селян все одно зобов'язували їх здавати. Загальний обсяг обов'язкових поставок молока було встановлено у розмірі 172 млн. л [11, с.189], а на одне селянське господарство – 400 л.

З квітня 1942 р. була збільшена величина обов'язкового натурального податку, а також посилено контроль за його здачею. Розпорядженням від 27 липня 1942 р. «У справі господарки в області Галичина» генерал-губернатор вимагав високої дисципліни праці та виконання податкових зобов'язань як від колективних господарств, так і від одноосібників. У розпорядженні також говорилося, що «заможні господарі, які справляються зі своєю господаркою, можуть отримати від місцевих властей додаткові земельні наділи» [15]. «Присадибну землю можна буде, починаючи від 1942 року, як визначалося декларацією про новий земельний лад, на прохання селян збільшувати до розмірів, які не перешкоджали б їхній праці у громадському господарстві... Від приділеної в одноосібне користування землі треба вносити податок натурою. Цей податок стягується в цілості від хліборобської спілки, яка розкладає його між своїми членами. Хто не сплатить своїх податкових повинностей, той тратить свій земельний наділ...» [16, арк.1].

Податкова політика нацистів стосувалася різних категорій населення, навіть тих, що не мали власного господарства. Зокрема, учителі народних шкіл сплачували такі податки: 1) одружені – 1% від місячної заробітної плати, неодружені – 2%; 2) річний – у розмірі 1 злота від кожного морга (0,60 га) уживаної землі [5, арк.1]. Народні школи зобов'язували проводити акцію зі збору лікарської сировини, вказуючи, що в період війни це завдання є обов'язковим. За байдуже виконання своїх обов'язків педагогів притягували до відповідальності. Водночас влада наголошувала, що «учителі, які всеціло віддадуться в час ферій збиранню лікарської сировини і викажуться відповідно високими кількостями, можуть бути звільнені від обов'язку примусової шеститижневої праці при жнивах в лігеншафтах» [5, арк.7].

Слід зазначити, що німці не скрізь розпустили довоєнні колгоспи, артілі, ТСОЗи (товариства спільного обробітку землі). Там, де селяни не встигли «розтягнути» колективне майно поміж собою, вони продовжували діяти як лігеншафти (господарські двори) під керівництвом спеціально призначеного повітовою адміністрацією німецького уповноваженого.

З метою виконання встановлених обсягів збору контингентів окупаційною владою вживалися заходи агітаційно-пропагандистського характеру, а саме виставлялося гасло «Твоя зброя проти більшовизму – здати контингент». Провід ОУН критикував таку аграрну політику окупантів, вважаючи її продовженням політики радянської влади, оскільки селяни залишалися безправними. Тому в одній зі своїх відозв українські самостійники називали «експлуататорською» земельну політику, що переслідувала одну мету – «витиснути якнайбільше хліба і робочої сили з України» [8, с. 400].

Каральний зміст мала податкова політика окупаційної влади за невиконання контингенту. Зокрема, в управлінських рішеннях зазначалися різні види покарання. У розпорядженні про здачу контингенту, зокрема, зазначалося: «Твердо встановлений для селянських господарств контингент повинен бути зданий в зазначений термін... Властитель, або керівник господарства, який не здасть контингенту або здасть його не повністю, згідно зобов'язання підлягає: 1) високим грошовим штрафам; 2) конфіскації всього живого інвентаря; 3) примусовому обмолоту і конфіскації збіжжя і всього майна та відправці до робочого або концентраційного табору; 4) карі смерті» [12, с.197]. І, навпаки, тим, хто своєчасно і в повній мірі розраховувався з контингентами, встановлювалися різні винагороди і заохочення.

Німці практикували винагороду кількома пляшками горілки господарів, сільських і волосних старост за виконання плану контингенту. «За доставлений сирівець дістає село премії, і за худобу, і за збіжжя, і за бараболю, садовину, городовину. На перше місце вибиваються премійними 4 л горілки. Корець пашні здаєш за 20 зл – премія 0,5 л горілки. До гуралень йде бараболя, цукровий буряк та вагони збіжжя. Розпиваються війти, солтиси, секртарі, мужі довір'я. Чи не можна цьому запобігти поки є час?» [17, арк. 60] – непокоїлися представники громадськості. Різниця між нацистами і більшовиками полягала тільки в тому, що ні військові, ні цивільні німецькі чиновники не дозволяли собі так часто випивати у робочий час, особливо під час перевірок по селах, як це робили радянсько-партійні чиновники [1, с.96].

Нацистська влада розробила механізм преміювання за своєчасно здані контингенти в дистрикті «Галичина». Зокрема, тим, хто здав до 10 листопада 1941 р. 80% контингенту або хто здав першим 50% контингенту до 15 жовтня вказаного року, призначалися премії у вигляді взуття, мила, соди тощо [7, арк.40]. Окрім того, «за доставку городини хлібороб одержує папіроси, за кісткові овочі – папіроси, горілку й мармеладу, за ягоди (також лісові ягоди) й гриби – папіроси, горілку й мармеладу, за лікувальні і корінні рослини – папіроси й мармеладу» [13, с. 250].

У зв'язку з зимовими невдачами нацистів на фронті у 1942 р. та затягуванням війни, виникли труднощі з харчовим забезпеченням Вермахту та Рейху. Тому німецька влада збільшила норми оподаткування для населення. На 1942 р. німецька окупаційна влада визначила загальний контингент зерна для Галичини у розмірі 345 тис. т, а для селянських господарств – по 350 кг з одного гектара. Загальний розмір контингенту молока був визначений у кількості 430 млн. л, а для селянських господарств – 500 л від корови [2, с.154].

Німецька влада контролювала посівну кампанію та жнива. Зокрема, у лютому 1942 р. губернатор дистрикту Галичина д-р Вехтер відвідав усі округи, зустрічався з посадниками, війтами та солтисами повітів, від яких вимагав вчасного виконання доведених зобов'язань. Влітку він видав наказ «Про охорону жнив», згідно якого до 30 листопада вводився «винятковий стан», щоб запобігти можливих диверсій. У наказі наголошувалося, що той, «хто нищитиме сільськогосподарську продукцію або зумисне не виконуватиме доведеного податку з сільськогосподарських плодів, буде покараний карою смерті» [14].

Загальний обсяг зібраного в дистрикті «Галичина» за період від вересня 1941 р. до літа 1944 р. контингенту зерна становив 938649 т, з яких 900400 т здали селянські господарства та 38249 т – неіндивідуальні господарства. За цей же період молочарськими кооперативами було заготовлено за рахунок контингентових поставок 385 млн. л молока. З іншої сільськогосподарської продукції за період існування дистрикту тільки для Вермахту було передано 15

тис. т овочів, 3700 т масла, 25967 т м'яса, у тому числі 260 тис. голів великої рогатої худоби [12, с.200].

На Волині, що входила до Рейхскомісаріату Україна, селяни сплачували поземельний та подушний грошові податки, податок на собак та інші. Поземельний податок становив: 100 крб. з 1 га ріллі; 40 крб. з 1 га сінокошу; 20 крб. з 1 га лісу; 10 крб. з 1 га непридатної для використання у сільському господарстві землі; подушний при наявності до 5 га землі в господарстві – по 100 крб. із кожного члена сім'ї віком від 16 до 65 років, до 10 га – по 150 крб., понад 10 га – по 200 крб.; сільськогосподарський сягав 300 і більше крб., податок на собак – 150225 крб., за випас однієї корови – 20 крб. на місяць, вівці – 10 крб., а за випас корови в лісі – 150 крб. [19, арк.1].

Окрім грошових податків, нацистською владою були встановлені різноманітні натуральні податки, які фактично стягувалися з усіх видів сільськогосподарської продукції.

Селяни були зобов'язані здавати м'ясо, молоко, мед, овочі, квасолу, горох, ягоди, сіно і соломку, волокно, горіхи, рибу незалежно від того, чи міг селянин її піймати і чи росла у його садку горішина. Доходило до того, що кожне селянське господарство зобов'язували здати по 20 кг сушених буряків [12, с. 189], а восени 1942 р. здавати навіть квашену продукцію.

В управлінських рішеннях у сфері оподаткування місцевого населення Волині не було чітко встановлених норм податку. Розмір натуральних податків встановлювався владою у кожному районі та селі на власний розсуд. Зокрема, на Ровенщині натуральні податки становили: зернових – від 2,85 ц до 6 ц – з 1 га, картоплі – 20 ц з 1 га, м'яса – 25 кг з 1 га, молока – від 210 до 1050 л від корови [7, с.304]. Натуральні податки для селян по Підлубецькому району Волинської області становили: зернових – 4,4 ц з 1 га, картоплі – 17 ц з 1 га, м'яса – 22 кг живої ваги з одного га, курей – 4 шт. з двору, яєць – 22 шт. з одного га, молока – 750 л від однієї корови, меду – 5 кг з одного вулика [12, с. 189].

На Волині, як і в Східній Галичині, нацистська податкова політика мала ще й каральний характер. За несвоєчасно здані податки визначалися різні міри покарання. Зокрема, про репресії за невиконання селянами плану поставки молока та яєць йшлося в оголошенні Ровенського гебітскомісара Беєра від 20 листопада 1942 р.: « ... 1) за кожну бракуючу в контингенті села літру молока стягуватиметься кара 20 крб; за кожне бракуюче в контингенті села яйце – кара 10 крб.; 2) ця кара розкладатиметься на село, що не виконало контингенту, колективно, сільський старшина має тоді розподілити кару на окремі сільські господарства, які не виконали поставки... 5) ...кари мусять бути заплачені найпізніше в 4-х тижнях після наложення... 6) заплачення кари не звільняє ні в якому разі від самого обов'язку поставки» [10, с.75].

За розпорядженнями центральних та місцевих окупаційних органів влади в селах, особливо в тих, де не виконувалися у повному обсязі поставки продукції, періодично здійснювалися перевірки господарств селян з метою обліку наявного та використаного зерна, овочів, картоплі, наявності продуктивної худоби та молодняку, зокрема, наявності корів, які розтелилися, і телят, виявлення прихованого продовольства та сировини. У разі продажу корови або іншої худоби селянин повинен був негайно повідомити відповідні органи кому саме їх продано із зазначенням нового власника та його адреси [12, с. 193].

Іншою формою системи оподаткування східногалицького соціуму німецькою владою була трудова повинність. Зокрема, з 1 січня 1942 р. на території Галичини запроваджувалися обов'язкові громадські роботи. Всі фізично здорові чоловіки віком від 15 років повинні були зареєструватися в повітових та міських урядах праці. Працездатні чоловіки від 17 до 35 років залучалися також до трудових повинностей у так званих «будівельних службах». Окрім того, Український крайовий комітет організував для українців свої табори праці під назвою «Українська служба Батьківщині». Його відділи праці проводили вербування працездатної молоді для робіт на промислових підприємствах та в сільському господарстві на теренах Німеччини.

У будівельних таборах працювало 100–150 чоловік. Начальником табору і керівником робіт, як правило, призначався німець. Відділення могли очолювати майстри-фахівці будь-якої національності, за винятком євреїв. Служба тривала три місяці. Добровольці трудових таборів безкоштовно отримували їжу, одяг, знаряддя праці, а також 0,5 злотих зарплати щоденно. Якщо доброволець відпрацьовував встановлений термін без порушень, йому видавали довідку, в якій зазначалися рід і характер праці, а також час та її оцінка. Така довідка давала перевагу при працевлаштуванні на постійне місце роботи. Якщо мали місце порушення або виконання роботи було неякісним, адміністрація табору продовжувала термін трудової повинності.

Згідно з розпорядженням німецьких окупаційних властей з 18 лютого 1942 р. запроваджувався обов'язковий набір працездатного населення для робіт на промислових об'єктах та в сільському господарстві безпосередньо на території Третього рейху. До зазначеного терміну виїзд до Німеччини з Галичини мав добровільний характер. Перші добровольці в кількості 600 осіб виїхали наприкінці жовтня 1941 р. [4, арк.14].

Втілюючи в життя власну соціальну політику на окупованих землях, німецькі інстанції керувалися вказівками про максимальну експлуатацію місцевого населення в інтересах Райху. З цією метою рейхсміністр східних окупованих територій А. Розенберг 5 серпня 1941 р. видав розпорядження, в якому наголошувалося: «Зобов'язаним до праці вважається кожний здібний до неї. Зобов'язаним до праці за фахом вважається той, хто вивчив ту чи іншу спеціальність» [20, арк. 2]. На підставі розпорядження рейхсміністра від 19 грудня 1941 р. для місцевих мешканців віком від 18 до 45 років було «запроваджено обов'язок праці». Пізніше, з 1 січня 1942 р., у Галичині набуло чинності розпорядження генерал-губернатора про обов'язкову реєстрацію осіб 15-річного віку в урядах праці. Окрім того, уряд розподіляв робочу силу за вимогами влади, військових частин, підприємств, установ. Узгодження з урядом вимагав і процес прийняття на роботу. Окрім того, ще від січня 1941 р.

на території Генеральної Губернії почало діяти розпорядження, згідно з яким процедура працевлаштування забороняла змінювати місце праці.

У свою чергу на дистрикт Галичина поширювалось розпорядження уряду Генерального Губернаторства для місцевих мешканців віком від 18 до 60 років [6, арк. 22]. Проте до виконання цих зобов'язань часто залучалися підлітки до 18 років та люди, віком понад 60 років. Упродовж серпня 1941 – липня 1944 рр. на дистрикт Галичина поширювалося розпорядження про примусове використання учнів як робочої сили та відправлення їх працювати у Німеччину [6, арк. 22].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, однією з форм експлуатації українців Східної Галичини і Волині впродовж 1941–1944 рр. була система оподаткування, яка була цілеспрямовано грабіжницькою, а її реалізація передбачала здачу контингентів та трудові повинності. Управлінські рішення у сфері оподаткування місцевого населення мали агітаційно-пропагандистський, обмежувальний та каральний характер. Про відверто грабіжницький характер заготівельної політики окупантів на селі свідчило було тотальне викачування сільськогосподарської продукції для потреб Вермахту та Рейху. Норми податку в Галичині і Волині були різними, але здебільшого такими високими, що селяни дуже часто не мали змоги їх виконати з об'єктивних причин.

Проблематика оподаткування українців впродовж 1941–1944 рр. як однієї із складових їхнього повсякдення знайшла відображення в наукових студіях, однак цей багатовимірний процес потребує більш детального аналізу.

Джерела та література

1. Андрухів І., Кам'янський П. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х – 50-х роках ХХ ст. Історико-політологічний аналіз. Івано-Франківськ: Нова зоря, 2005. 364 с.
2. Боляновський А. В. Німецька окупаційна політика в Галичині у контексті гітлерівського «нового порядку» в Європі у 1941–1944 роках: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 Львів, 1999. 250 с.
3. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. П–1. Оп.1. Спр.313.
4. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. Р–98. Оп.1. Спр.2.

5. Державний архів Львівської області. Ф. Р–8. Оп.1. Спр.1255.
6. Державний архів Львівської області. Ф. Р–35. Оп.12. Спр.67.
7. Історія українського селянства. Т.1. К.: Наукова думка, 2006. 631 с.
8. Кучер В., Стефанюк Г. Окупаційний режим в дистрикті «Галичина». *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст.* Кн. 1. К.: Наукова думка, 2011. С. 392–412.
9. Лисенко О. Соціальні аспекти окупації України: методологія проблеми. *Сторінки воєнної історії України: Збірник наукових статей.* К., 2007. Вип. 11. С. 3–9.
10. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: Збірник документів і матеріалів. К.: Держполітвидав УРСР, 1963. 488 с.
11. Паньківський К. Роки німецької окупації. Нью-Йорк, Торонто: Життя і мислі, 1965. 479 с.
12. Перехрест О. Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище. Черкаси, 2011. 668 с.
13. Полянський Ф. Особливості господарювання німецької окупаційної влади у 1941–1944 рр. (за матеріалами Тернопільщини). *Наукові праці Запорізького національного університету.* 2010. Вип. XXVIII. С.248–252.
14. Про охорону жнив. *Станіславівське слово.* 1942. 9 серпня.
15. У справі господарки в області Галичина. *Станіславівське слово.* 1942. 20 вересня.
16. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. КМФ–8. Оп.1. Спр.187.
17. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 3959. Оп.1. Спр.74.
18. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 3975. Оп.1. Спр.6.
19. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 4620. Оп.3. Спр.244.
20. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф.1. Оп.70. Спр.8.

Галина Стефанюк. Налогообложение населения Галичины и Волыни в годы немецкой оккупации (1941–1944 гг.). В статье проанализировано реализацию налоговой и заготовительной политики нацистов по занятости украинцев края и их место в формировании «большого хозяйственного хозяйства». Анализируются оккупационные управленческие решения в сфере налогообложения местного населения. Рассмотрены основные виды повинностей, которые выполняло сельское население дистрикта «Галичина» и Волыни, которая входила в Рейхскомиссариат Украина в 1941–1944 гг. Сделан анализ агитационно-пропагандистского, ограничительного и карательного характеров

налогообложения. Освещены репрессивные меры немецкой оккупационной власти относительно невыполнения плана по сбору сельскохозяйственной продукции. Показан механизм премирования немецкими властями за своевременно сданы контингенты в дистрикте «Галичина».

Ключевые слова: Галичина, Волынь, контингент, немецкие власти, Третий рейх, Генеральное Губернаторство, Рейхскомиссариат Украина.

Halina Stefaniuk. Taxation of the population of Galicina and Volyn the years of the German occupation (1941-1944). The article analyzes the implementation of the tax and procurement policy of the German occupation authorities in the territory of Galicia and Volyn. The measures of the Nazis concerning the employment of the Ukrainians of the region and its place in the formation of a "large economic space" are determined. Occupational management decisions in the area of taxation of the local population are analyzed. The basic types of duties performed by the rural population of the Galicia and Volyn districts, which were part of the Reich Commissariat of Ukraine in 1941–1944, are considered. The repressive measures of the German occupation authorities on the non-implementation of the plan for the collection of agricultural products are highlighted. The mechanism of remuneration by the German authorities for timely delivery of contingents in the Galicia district is shown.

Key words: Galicia, Volyn, contingent, German authorities, Third Reich, Governor General, Reich Commissariat of Ukraine .

